

ZSIDÓ HAGYOMÁNY ÚJ SZEMPONTOKKAL

DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkpt.v23i1.45>

KOMORÓCZY SZONJA RÁHEL*

Aser Zelig Weiss, a munkácsi vőfély¹

A két világháború közötti években Munkács (Mukačevo, Mukacseve; ma Ukrajna) zsidó kulturális, vallási és politikai életének egyik meghatározó alakja volt Aser Zelig Weiss, *badkhen* ('vőfély'), jiddis költő, újságíró és író. Életéről és személyéről viszonylag kevés forrás áll rendelkezésre. Valószínűleg Nagymihályon (Michalowitz, Michalovce; ma Kelet-Szlovákia) született a 19. század második felében, és először Szigeten (Máramarossziget, Sighetu Marmătiei; ma Románia), majd Munkácson élt és dolgozott. A legfontosabb és legrészletesebb forrásnak életével és személyével kapcsolatosan Sh. Y. Dorfson (Smuel Jakov Herrendorf, 1900–?) írásai számítanak, aki 1921–1931 között jiddis vándorszínházakkal bejárta az akkori Csehszlovákia területét, és közben számos zsidó, és különösen jiddis újságnak küldött cikkeket, tudósításokat.² Többek között Kárpátaljáról, az ottani jiddis nyelvről, színházról, kultúráról és sajtóról is jelent meg írása olyan jelentős újságokban, mint a varsói *Der Moment*-ben, a *Literarische Bleter*-ben vagy a New York-i *Morgen Zhurnal*-ban és a *Forverts*-ben.³ És bár ezek leginkább szubjektív, irodalmi

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa, komoroczy.szonja@tk.mta.hu.

¹ A jelen tanulmány egy, a *16. Symposium für Jiddische Studien in Deutschland* című konferencián (Trier, 2013) tartott jiddis nyelvű előadás átdolgozása.

² Niger, Shmuel – Shatzki, Jacob (szerk.): *Leksikon...*, i. m., 1956. Vol. 3, 77-79.

³ A jiddis címek és idézetek a jiddis tudományos életben általában elfogadott YIVO (angolos) átírási rendszere szerint szerepelnek.

beszámolókként állják meg a helyüket, rájuk támaszkodik a modern jiddis irodalmi *Leksikon* Aser Zelig Weissről szóló szócikke is.⁴

A szigeti példa

Máramarossziget pezsgő zsidó vallási és kulturális központ volt a 19. század utolsó évtizedeiben, amikor Aser Zelig Weiss odakerülhetett.⁵ 1834-től a város a sátoraljaújhelyi *rebe* (haszid rabbi), R. Mose Teitelbaum (1759–1841) leszármazottainak a befolyása alatt állt: először rövid ideig R. Eliezer Niszan Teitelbaum (1786–1854) volt a város rabbija, majd 1858-tól a fia, R. Jekutiel Jehuda Teitelbaum (fő műve alapján: 'a Jitev Lev', 1808–1883), aki megalapította a városban az ország első haszid *jesiváját*, és őt követte az ő fia, R. Hananja Jom-Tov Lipa Teitelbaum (1836–1904). A Teitelbaum-dinasztia nagy hatással volt nemcsak a város, hanem az egész tágabb térség zsidóságára, és hatásuk mind a mai napig jelentős: Hananja Jom-Tov Lipa Teitelbaum kisebbik fia, R. Joel Teitelbaum (Joelis; 1887–1979) volt a szatmári (Szatmárnémeti, ma Satu Mare, Románia) *rebe*, az ő követői a szatmári haszidok – ez az egyik legnépesebb haszid közösség ma, a vészkorszak vége óta Williamsburg (Brooklyn, NY) központtal.

1874-től Sziget fontos héber nyomdászati központ is volt.⁶ Közel 200 héber és jiddis könyvet nyomtattak a városban – jelentős részük szigorúan vallásos mű volt. Az orthodox vallásos, döntően haszid közegben, a sok vallásos könyv mellett, az I. világháború előtti időszakban összesen hat héber és tíz jiddis újság és időszak kiadvány is megjelent Szigeten, és ezek arculata a könyvekhez képest határozottan újszerű volt: egyértelmű, hogy a modernizáció,

⁴ Dorfson ide vonatkozó írásai közül l. különösen Dorfson, Sh. Y.: *Der yikhes...*, i. m., 1929. L. még Niger, Shmuel – Shatzki, Jacob (szerk.): *Leksikon...*, i. m., 1956. Vol. 3, 396–397.

⁵ Schön, Dezső: *Istenkeresők ...*, i. m., 1935; Grünwald, Jekutiel Juda: *Macevet kodes...*, i. m., 1951/52; Gross, S. J.–Kohen, Jichak Joszef (szerk.): *Szefer Marmaros...*, i. m., 1983; Alfassi, Yitzhak – Netzer, Eli – Szalai, Anna (szerk.): *The Heart Remembers...*, i. m., 2003; Keren-Kratz, Menachem: *Maramaros-Sziget...*, i. m., 2013.

⁶ Ben-Menahem, Naftali: *Mi-szifrut Jisrael be-Hungaria*, i. m., 1958; Uő.: *Hadfusz ha-ivri be-Sziget*, i. m., 1969.

az újtás, a cionizmus, a szekularizáció, az akkulturáció az időszakai sajtó területén jelentkezett először.⁷

Szigeten akkoriban a zsidó kulturális élet meghatározó alakja volt Hirsch-Leib Gottlieb Szigeter (Herman Gottlieb / Hirs Leib Szigeter; 1829–1930),⁸ héber és jiddis költő, híres *badkhen*, a helyi jiddis és zsidó újságírás atyja. Vőfélyként Galícia, Magyarország és Románia gazdagjai és rabbijai hívták esküvőkre, verseit és *purimi*⁹ paródiáit lelkesen olvasták, szavalták, adták elő a környék *jesiva*-diákjai. Ötvenévesen újságkiadásba kezdett: héber újságot adott ki *Ha-Semes* (A Nap) címen először 1878–1879-ben Szigeten, majd 1887-től Kolomijában. Pár év után visszatért Szigetre, és élete végéig számos további héber és jiddis újságnak is alapítója és főszerkesztője, szerkesztője, újságírója volt. Újságjaiban fontos helyet kapott a társadalomkritika, érződik a modernizáció, a cionizmus iránti szimpátiája. Publicisztikai írásain kívül Heine, Goethe és Schiller verseit fordította héberre, és írt saját verseket is jiddisül. A lapjai által képviselt nézetek miatt állandó konfliktusban állt a helyi haszid orthodoxiával: R. Hananja Jom-Tov Lipa Teitelbaum több újságját is betiltotta, ellehetetlenítette. Gottlieb nagy hatással volt Aser Zelig Weissre, életükben és pályájukban több párhuzam is található. Aser Zelig Weiss ráadásul Gottlieb lapjaiban, Szigeten kezdett publikálni, többek között a *Di varheyt* (1896) és a *Tsion* (1902–1906) hasábjain.

A munkácsi vőfély

Aser Zelig Weiss híressé Munkácson vált. Munkács, Szigethez hasonlóan, szintén fontos vallási, haszid központ volt a térségben. A város évtizedeken át a haszid Sapira-dinasztia befolyása alatt állt: 1825-ben néhány évig a dynów-i R. Cvi Elimelekh Sapira (1783–

⁷ Komoróczy Szonja Ráhel: Kárpátaljai zsidó sajtó..., i. m., 2013.

⁸ Rövid, szerkesztett önéletrajza megjelent utódai által posztumusz kiadott kötetében: Gottlieb, Hersh Leib: Avtoybiografi..., i. m., 1933. Lásd még Niger, Shmuel – Shatzki, Jacob (szerk.): *Leksikon...*, i. m., 1956. Vol. 2, 15-18.; Weingarten, Samuel ha-Kohen: Itonut..., i. m., 1959.; Bikl, Slomo: Sirim sel parasat-hajim..., i. m., 1978.

⁹ Purim: örömnép a bibliai Eszter könyvében leírt események, a perzsa uralom alatt élő zsidók megmenekülése emlékére; február–márciusra esik. Az ünnepi hagyományok része bohózatok, paródiák, vígjátékok, szindarabok (*purim-shpil*) előadása; az orthodox világban csak *purimkor* van ilyenre lehetőség.

1841) volt a helyi *rebe*, legközelebb 1881-től unokája, R. Slomo Sapira (1831–1893), majd 1893-tól annak fia, R. Cvi Hirs Sapira (1850–1913), és 1903-tól az ő fia, R. Hajim Elazar Sapira (1872–1937). Munkács és maga a dinasztia ez utóbbi idejében vált különösen ismertté, aki 1922-ben *jesivát* alapított a városban, amely a térség egyik leghíresebb és legnagyobb *jesivája* lett. Ő maga híresen/hírhedten szigorú volt és harcosan orthodox. Számos könyvet adott ki, csodarabbiként is nemzetközi híre volt, befolyása kiterjedt messze Munkácson és Kárpátalján túlra is. Halála után veje, R. Barukh Josua Rabinowitz (1913–1999) követte a rabbiszékben, majd a vészkorszak után az ő fia, R. Mose Leib Rabinovich (1940–) élesztette újjá a közösséget Boro Park (New York) központtal.

Ahogy Sziget, úgy Munkács is fontos héber nyomdászati központ volt. Az 1870-es évek elejétől több mint 400 héber betűs könyv jelent meg a városban – döntő többségükben szigorúan vallásos művek.

Itt, ebben a közegben kezdte pályáját Aser Zelig Weiss *badkhenként*. Eljegyzések, esküvők, körülmetélési lakomák, *purim* és *szimhat Tóra*¹⁰ alkalmából írt kuplékat, egyfelvonásos darabokat, bohózatokat és paródiákat. Műveihez a szövegen kívül a dallamot is ő szerezte, és általában saját maga adta is elő őket. Ezt írja róla Dorfson: „Volt szerencsém végignézni egy előadást *purimkor*, amelyet épp Aser Zelig Weiss szervezett egy munkácsi zsidó kocsmában, és legnagyobb meglepetésemre kiderült, hogy Aser Zelig kiváló humorista, komédiás is egyben.”¹¹ Az adott alkalmakhoz, családokhoz, helyszínekhez illesztett költeményei rendszeresen érintettek általános politikai, gazdasági, társadalmi témákat is. Verseiben sokszor keserű, kilátástalan képet festett a kárpátaljai zsidóság mindennapi életéről, az állandó szegénységről. A dallamok és a szövegek hamar népszerűvé váltak és elterjedtek a környéken.

Aser Zelig Weiss sokszor dolgozott együtt a munkácsi Kalmen Schusterrel (Kalmen Purem) is, aki a kor egyik helyi mókamestere, színésze volt; több mint harminc éven át írtak és adtak elő együtt

¹⁰ Szimhat Tóra: a Tóra örömnépe, amikor végéhez ér az éves zsinagógai Tóra-olvasási ciklus, és új ciklus kezdődik; a bibliai *smini aceret* (a gyülekezés nyolcadik napja) része, közvetlenül a sátoros ünnephez (*szukkot*), a harmadik zarándokünnephez csatlakozva; szeptember–októberre esik (héber).

¹¹ Dorfson, Sh. Y.: Der yikhes fun yidish..., i. m., 1929, 682.

purimi bohózatokat. Közös műveik egy része állítólag 1925-ben nyomtatásban is megjelent Munkácson *Aktuele purim-shpiln* címen (*Aktuális purimi darabok*) 32 oldalon – úgy tűnik azonban, hogy ennek nem maradt fenn példánya. Állítólag több kötetnyi verse, elbeszélése, színdarabja is megjelent még, mind a 19. századig hagyományosan jiddis szövegek nyomtatásához használt *maskhet* (*vaybertaytsh-oysies*, azaz nő-német betűk, askenázi szemikurzív) betűtípussal – de ezek jelentős része sem elérhető ma.

Újságíró és író

Aser Zelig Weiss legismertebb, valamint legkönnyebben hozzáférhető műve satirikus hetilapja, amely 1924–1927 között jelent meg Munkácson *Der Munkatsher Humorist* (*Munkácsi Humorista*) címen. A lap mindössze négy oldalas volt, helyi hírekre és eseményekre reflektált, anekdotákat, vicceket tartalmazott, valamint jiddis, német és magyar hirdetéseket, reklámokat. Politikailag független volt, de különös gúnnyal írt a munkácsi zsidó belpolitikáról, a különféle haszid udvarok közötti harcról, a vallási köpönyegforgatásról. Egyik jellegzetes cikkében leírja, hogy Munkácson az egyetlen pártsemleges szervezet a Nem Imádkozók Egylete, amelynek tagjai minden zsinagógában és imaházban megtalálhatóak, különösen választások környékén.¹² Lapjával Aser Zelig Weiss úttörőnek számított Munkácson: a *Der Munkatsher Humorist* az egyik első jiddis újság volt a városban. Pár év múlva pedig már három másik jiddis hetilap is megjelent, együtt több mint ötezer példányban.¹³

Szatirikus lapján kívül Aser Zelig Weissnek két könyve ismert csupán: *Der Munkatsh–Belzer kherem* (*A Munkács–Belz viszály*)¹⁴ és *Der veltbarimter Khatskel* (*A világhírű Khatskel*).¹⁵ Mindkettő Munkácson jelent meg, kvadrát betűvel nyomtatva, *octavo*

¹² Weiss, Asher Zelig: Khevre „Eyn Mispalelin” be-Munkatsh..., i. m., 1925. 2.

¹³ Komoróczy Szonja Ráhel: A munkácsi jiddis sajtó a két világháború között..., i. m., 2013.

¹⁴ Weiss, Aser Zelig: *Der Munkatsh–Belzer kherem: Original und zehr humoristisch in 4 akten fir purim shpiele und familien unterhalte (!)*. Munkács, s. d. (S92 A 5190).

¹⁵ Weiss, Asher Zelig: *Der veltbarimter Khatskel: Lustshpil geeygnet fir bihne und privat-unterhalte (!)*. Munkács, Meisels, s. d. (S0=57 A 977).

(nyolcadrét) formátumban, és mindkettő Jeruzsálemben, az Izraeli Nemzeti Könyvtár gyűjteményében hozzáférhető.

A Munkács–Belz viszály

A két világháború közötti időszakban Munkács zsidó belpolitikai életét a helyi *rebe*, R. Hajim Elazar Sapira körül keletkező viták és konfliktusok határozták meg.¹⁶ Ő maga általában szigorú döntéseiről, anticionizmusáról, ultraorthodoxiájáról, harcos reformellenességéről, konfrontatív személyiségéről vált ismertté. A körülötte kialakuló konfliktusok közül a legjelentősebb a munkácsi és a belzi haszid udvarok közötti viszály volt. Az I. világháború következtében Galiciából Munkácsra érkező sok menekült között belzi haszidok is voltak, akiket kicsit később követett R. Jiszakhar Dov Ber Rokeah (1851–1926), a belzi *rebe* is. A két karizmatikus *rebe* és udvaraik között idővel komoly harc alakult ki, amely során a személyeskedést, rágalmat, tettegességet, sőt fizikai támadásokat sem mellőzték. Bár a belzi *rebe* 1923-ban végül elhagyta Munkácsot, a konfliktus ezzel még nem szűnt meg. A belzi haszidok saját hitközséget alapítottak „neológ” néven – a hatályos állami törvények miatt, amelyek értelmében egy községben minden zsidó irányzatból csak egy hitközség lehetett –, és ettől fogva a két hitközség harca még tovább mérgesedett. A harcba bevontak híres rabbikat Lengyelországból, Galiciából és Magyarországból, területéről, állami hivatalokat és még az igazságszolgáltatást is. Végül 1934-ben, hosszú tárgyalások után kötött csak békét a két udvar.

Aser Zelig Weiss egyik fennmaradt könyve ezt a viszályt karikírozza, *purimi* vígjáték formában, húsz oldalon, négy felvonásban *Der Munkatsh–Belzer kherem* címen. Dátum nem szerepel a könyvön. Kiadója a híres munkácsi héber nyomdász, Meisels Bernát. Érdekes, hogy a címlapról kiderül a nyomda székhelye és Aser Zelig Weiss lakcíme is, és mindkettő az 1918 előtti nevével: a nyomda a Sugár utca 3. alatt működött, Weiss pedig a Pusztaköz 1-ben lakott. A téma alapján azonban egyértelmű, hogy a könyv jóval később, a vita hevében, már csehszlovák időben jelent meg, az 1920-as évek végén vagy az 1930-as évek legelején.

¹⁶ Komoróczy Szonja Ráhel: Rabbik, közösségek, belviszályok..., i. m., 2013. 184–195.

A darab főhősei a belzi haszid Kive-Feyvesh és felesége, aki pedig a munkácsi *rebe* zsinagógájába jár imádkozni. A pár folyton veszekszik, káromkodnak, szidják és átkozzák egymást. A férfi azon ügyködik, hogy feleségét az összes munkácsi hasziddal együtt *herem* (egyházi kiközösítés) alá helyezze, miközben a munkácsi haszidok a belzieket akarják kiközösíteni. A színen megjelenő szereplők – mindkét udvar hívei, városi és vidéki haszidok egyaránt – mind mószerolják, oda-vissza kiközösítgetik egymást. A konfliktusok oka általában valami jelentéktelen apróság, a kiközösítés maga pedig babonás szertartás csupán, zsidó vallási- és népszokások teljesen kusza egyvelege. Végül megszületik a megoldás: a munkácsi haszid Todros-Kasriel, akinek a felesége a belzi *rebe* híve, váljon el feleségétől, és tegye ugyanezt Kive-Feyvesh is, és cseréljék ki feleségeiket. A sikeres megoldásra és az új pár öröme a szereplők végül mind együtt, teljes egyetértésben és békességben isznak és mulatoznak.

A téma maga nagyon aktuális volt a két világháború közötti Munkácson, de komédiájában Aser Zelig Weiss nem valamelyik felet hibáztatja, hanem pártatlanul karikirozza az értelmetlen háborúzást; nem is kívülállóként ír a haszid világ ellen, hanem a tudatlanságot, az örök viszályokat gúnyolja – ezért is jelenhetett meg könyve a haszid körökhöz közel álló Meisels nyomdájában. A történet szálai azonban elvarratlanok és kuszák, az egyik szereplő neve megváltozik a történet során, mások váratlanul bukkannak fel vagy tűnnek el, a szöveg hemzseg a nyomdahibáktól, a rímek véletlenszerűek, a szöveg gyakran túl trágár. A könyvön végig érződik, hogy a pillanat hevében született, még az is lehet, hogy valóban rögtönzött, kocsmai *purimi* bohózat kiadása csupán.

Khatskel

Aser Zelig Weiss másik fennmaradt könyve, a *Der veltsbarimter Khatskel* szintén vígjáték, és szintén *purim* alkalmából jelent meg. Ennél azonban a nyomtatás, a szöveg, a történet, a nyelv mind sokkal gondosabb, kimunkáltabb, átgondoltabb, jóval hosszabb is a szöveg: 64 oldalas, részben vers, részben pedig rímes próza. A korábbi jiddis irodalmi és könyvnyomtatási hagyománynak megfelelően címlapján a könyvet reklámozó rímes versike olvasható:

קויפֿטס ייִדישע קינדער האַצקעלס דבֿירים
וועט איהר האַבען אַליסטיגען פורים

Koyft's yidishe kinder Khatskels dvirem
vet ir hobn a listign pirem.

Khatskel meséjét vegyétek, zsidó gyerekek,
és vidám *purim*ban lesz eztán részetek.

A darab főszereplői az anyagi gondokkal küzdő Mordkhe Ehrenfeld és egyetlen gyönyörű lánya, Margit. Margit szeretett vőlegénye hét éve eltűnt – és Margit hét szűkös esztendeje várja, hogy visszatérjen. Helyette azonban Khatskel, a félnótás koldus és Aleksander Katz, egy dúsgazdag kereskedő jelennek meg. Mindketten szerelmet vallanak Margitnak, sőt Katz felajánlja vagyonát és segítségét is a családnak. Bár Margit hűségesen vár szerelmére, apja és a család jóléte kedvéért egy ideig hajlandó megjártszani magát Katznak. Khatskel azonban cselesen ráveszi Katzot, hogy az viccből adja össze őt és Margitot. Mire az apa odaér, már késő: elhangzott az eljegyzési mondat, és a zsidó vallás törvényei szerint Margit és Khatskel egymáséi. Apa és lánya kétségbeesnek. Katz szíve összetörik, de vezeklésképp és kárpótlásul felajánlja anyagi segítségét és támogatását a családnak. Amikor Khatskel és Margit végül kettesben maradnak, Khatskel leveti jelmezét, és kiderül, hogy ő a várva-várt vőlegény, és az egész színjátékot azért találta ki csupán, hogy boldogan és (Katz pénzének hála) gazdagságban éljenek együtt, míg meg nem halnak. A történet maga tipikus vígjátéki elemeket tartalmaz, de közben a darab több szempontból is kifejezetten és tudatosan épít a zsidó kulturális hagyományra és parodizálja azt.

Mordkhe orthodox zsidó ember, hagyományos öltözetben (*sheyn yidish gekleydet* / „szép zsidósan öltözve”).¹⁷ A maradi, vallásos, öreg zsidó apa és a fiatal, szép lánya jellegzetes alakjai a 19. századi *haszkala* (zsidó felvilágosodás) héber és jiddis drámáinak, ahol tipikusan egy modern, tanult fiú csábítja el a lányt nyugatra, a nagyvilágba. Itt azonban a hagyományos *haszkala*-dráma elemei egy kicsit mind torzítva jelennek meg. Mordkhe és Margit neve már

¹⁷ Weiss, Aser Zelig: *Der veltharimter Khatskel*, 1.

önmagában is áruklodó: míg az egyik a vallásos világot és hagyományhűséget, a másik az erős asszimilációt, magyarosodást jelzi. Mindeközben apa és lánya egyaránt a két világ – vallásos és modern – között vannak, de egyik sem a magyar világ. A kérők közül pedig a világias, gazdag kereskedő üresfejű pozórnek bizonyul, a vallásos, együgyű, ágrólszakadt koldusról meg kiderül, hogy ő a megváltó – aki azonban a megváltást végül csellel, ármánnyal hozza el. A hagyományos jiddis *haszkala*-drámákban az apa jiddisül beszél, az ifjú szerető irodalmi németül (*Hochdeutsch*), a lány pedig vált a két nyelv között, attól függően, hogy épp kivel beszél. Itt ezzel szemben a kérők közül Khatskel idiomatikus jiddis dialektusban beszél, a kereskedő pedig leginkább németes jiddist (*jüdisch-Deutsch*) használ. Apa és lánya Khatskellel jiddist használnak, a kereskedővel németes jiddist, egymás között viszont keverten használják ezeket – mai szociolingvisztikai szakkifejezéssel: kódváltással beszélnek. Németül pedig épp Khatskel szólal meg, de csak a darab legvégén, immáron az igazi vőlegényként.¹⁸

ניין, הייליגע מארגיט, איך ווערדע דיך ניכט פֿערדאָמען,
ווייר ווערדען אים געגענטײל גליקליך לעבען צוזאַמען.

Nein, heilige Margit, ich werde dich nicht verdammen,
wir werden, im Gegenteil, glücklich leben zusammen.

Nem, drága Margit, nem hozok rád átkot,
sőt boldogan élünk, leszek a párod.

A különböző nyelv- és kódváltások bravúros ábrázolásával Aser Zelig Weiss rendkívül érdekes képet mutat be a kárpátaljai zsidóság egy bizonyos rétegének nyelvhasználatáról a két világháború közötti időszakban. A dualizmus korában a helyi zsidók egymás között döntően jiddisül beszéltek, héberül és arámiul imádkoztak és tanultak, a hatóságokkal és a környezetükkel pedig magyarul, németet, rutént használtak. Margit magyar neve utalhat arra, hogy a századforduló környékén, amikor Margit születhetett, a beilleszkedés és a társadalmi felülemelkedés reményében erős magyarosodási

¹⁸ Weiss, Aser Zelig I.m. 62.

tendencia volt megfigyelhető a térség zsidósága körében. Az is látszik azonban, hogy a két világháború közötti idősakra a névválasztáson kívül a családban ebből más már nem maradt. Ebben az időszakban Kárpátalja Csehszlovákia része lett, és az államigazgatás, az állami iskolák nyelve a cseh volt, amit a zsidók közül sokan meg is tanultak. Bár Kárpátalján a cseh nem vette át minden téren a magyar szerepét, de a magyar és a magyarosodás a zsidó társadalom bizonyos rétegeiben – leginkább a darabban is látható egyszerű, vallásos zsidók körében – egyre inkább háttérbe szorult.

A beszélők által használt jiddis nyelvváltozat sokat elárult családi háttérükről, világlátottságukról, világnézetükről. A kereskedő által használt nyelvváltozat nyugat-Kárpát-medencei (West Trans-Carpathian / oberlandi) jiddis és német keveredése; ő valószínűleg a Felvidékről érkezett, és a jiddis elnémetesedése urizáló, asszimilációs gesztusnak tekinthető nála. Khatskel dialektusa ugyanakkor egyértelműen centrális (Central Yiddish / galiciáner) jiddis, olyan ember nyelve, aki soha nem távolodott el földrajzilag Galícia és a Kárpátalja területétől, vallásilag és kulturálisan az orthodox zsidó világtól. Apa és lánya magukban és egymás között kelet-Kárpát-medencei (East Trans-Carpathian / unterlandi) jiddist beszélnek, de két világ határán élve könnyedén váltanak nyugatiasabb és németesebb variánsra a kereskedővel, illetve centrális jiddisre Khatskellel.¹⁹ A völegény német szavai a mű végén azt mutatják, hogy a siker, a műveltség, a magasabb kultúra nyelve, az abszolút ideál a német volt – nem az akkori államhatalom, Csehszlovákia nyelve, és nem is a korábban szorgalmazott és népszerű magyar, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia hivatalos nyelve volt a legnagyobb presztízzsel bíró nyelv. Ahogy azonban az általa elhozott boldogság csalásra épül, megkérdőjeleződik a nyugati világ kulturális felsőbbrendűsége is.

Aser Zelig Weiss fennmaradt műveire általában jellemző, hogy nem alkalmazkodott bennük egyik jiddis ortográfiai sztenderdhez sem – vagy mert nem ismerte azokat, vagy mert nem találta őket alkalmasnak az általa használt jiddis dialektus leírására. A szövegek mindenesetre a hallott szöveg fonetikus lejegyzésének tekinthetők, és

¹⁹ A különböző Kárpát-medencei jiddis dialektusok elemzését I. Weinreich, Uriel: *Western Traits in Transcarpathian Yiddish...*, i. m., 1964.

így a mai olvasó számára különösen érdekessé válnak. Egyik szembetűnő jellegzetesség, ami már az alcímben is látható, hogy a sztenderd és a galíciai jiddisben nem, a Kárpát-medencei jiddisben és annak elnémetesedett változataiban viszont nyilvánvalóan előforduló németes magánhangzókat a szövegben végig (a jiddis és héber szempontjából) rendhagyó módon az *alef* betű fölé tett *Umlauttal* jelöli – amit a tipográfiai gyakorlatban egyébként a héber betűs német (*jüdisch-Deutsch*) szövegek esetében használtak csak. Ezen túl felismerhetők a Kárpát-medencei jiddis megannyi fonetikai jellegzetességei, mint például az *o* palatalizációja vagy az *aj* monoftongizálódása, a jellegzetes nyelvtani alakok és sok-sok idiomatikus kifejezés is. Szembetűnő továbbá a magyar jövevényszavak, szóalakok, ragozások gyakorisága, például: *ikh muz, faterkam, dayn vish erfiln* („teljesítenem kell, faterkám, a kívánságod”),²⁰ vagy *kim aran in kokh, fin mitog veln mir trefn nokh tshipkelekh mit krimpirn* („gyere be a konyhába, délben találunk még csipetkét krumplival”).²¹ Aser Zelig Weiss kifejezetten népies és idiomatikus nyelvet használ, és művei így a helyi jiddis dialektus gazdag tárházának számítanak.

A történeten és a nyelvi játékon keresztül megfogalmazott szatirikus társadalomkritikán túl is volt a darabnak aktualitása: a világgazdasági válság idején játszódik, és a mű folyamán több dal és párbeszéd is foglalkozik az egyre erősebb ínséggel és nélkülözéssel. Ezek példáján jól megfigyelhető, hogyan fűzte általában bele Aser Zelig Weiss vőfélyként és *purimi* komédiásként is az aktuális témákat egyébként humoros műveibe, hogyan írta le a nyomort, szegénységet, elmaradottságot, nélkülözést verseiben, ironiával és szellemesen:²²

א ווענדונג מיז נעמין אללע וועלט קריזעס
 אז נישט איז גור נישט דוא קיין עצה
 אפילו פֿאַבריקאַנטען וועלין מוזין גיין קישען מזיזות
 אָן געטין מיט אטאַרבע איוף דיא פלייצע
 צים סוף וועט נישט העלפן אפילו קיין זכות אבות
 עס וועט זאן אגעשריי צי גאָט

²⁰ Weiss, Aser Zelig: *Der veltbarimter Khatskel...*, i. m., 30.

²¹ I. m., 17.

²² I. m., 7.

ווארען אז יעדער וועט שנארען גיין, ווער וועט געבין נדבות?
וועלין דיא שנאָרערס אויך מיזין ווערין באנקראט.

A vendung miz nemen ale velt krizes
az nisht iz gur nisht du kayn eytse
afile fabrikantn veln muzn geyn kishn mezizes
ongetin mit a torbe af di pleytse
tsim sof vet nisht helfn afile keyn zkhis-oves
es vet za:n a gesray tsi got
vuren az yeder vet shnorn geyn, ver vet gebn nedoves?
veln di shnorers oykh mizn vern bankrot.

Ha a világ válságban van, mindig jön javulás,
ha nem jön, akkor, jobb híján,
a gyáros is csókolhat másnál mezuzát,
kabátját átvette vállalán.
S ha az atyák joga nem ad javulást,
nem marad más, kérni, Istenhez kiáltván:
Ha mindenki koldus, ki ad majd adományt?
Akkor a koldus is csődbe megy mindahány.

Aser Zelig Weiss kevés fennmaradt műve alapján is kirajzolódik pályájának íve. Látható, hogy a szigeti Gottiebhez hasonlóan, bár majd fél évszázaddal később, ő is *badkhen*-ként kezdte Munkácson, szigorúan a vallásos közegen belül. Újságjával aztán ő is több helyi jiddis újság előfutára lett. Vőfélyként írt verseiben, dalaiban, bohózataiban, publicisztikai írásaiban iróniával és humorral ábrázolta a kárpátaljai zsidó világ szegénységét és nyomorát, de egyben saját vallásos közegének mély kritikáját is megfogalmazta. Mindeközben kiderül, hogy nem csak a kárpátaljai haszid világot ismerte bensőségesen, hanem általában a jiddis irodalmat, kulturális trendeket is. Bravúrosan használja mindezek elemeit, ugyanúgy, ahogy a nyelvet és annak különböző rétegeit is. Művein keresztül a kárpátaljai zsidó világ, a helyi jiddis kulturális élet eddig ismeretlen, rendkívüli gazdagsága látható.

Irodalomjegyzék

- Alfassi, Yitzhak – Netzer, Eli – Szalai, Anna (szerk.): *The Heart Remembers: Jewish Sziget*. Matan, Association of Former Szigetians in Israel, 2003.
- Ben-Menahem, Naftali: Ha-dfusz ha-ivri be-Sziget. In: *Maramaros-Sziget*, 1969.
- Ben-Menahem, Naftali: *Mi-szifrut Jisrael be-Hungaria*. Jeruzsálem, Tishbi, 1958.
- Bikl, Slomo: Sirim sel parasat-hajim. In: *Jahadut Rumania: Hisztorია, bikoret szifrutit, zikhronot*. Tel Aviv, Hitahdut ole Rumania be-Jisrael, 1978. 381–382.
- Dorfson, Sh. Y.: Der yikhes fun yidish in Karpato-Rus: Fun R. Hersh-Leyb Sigeter un R. Asher-Zelig Weys. In: *Literarishe Bleter*, Varsó, 1929. 6:35. szám, 681–682.
- Gotlieb, Hersch Leib: Avtoybiografi fun farshotbenem folksdikhter Hersch Leib Gotlieb, 1829–1930. In: *Lider fun mayn lebn: Lider, humoreskn, ertseylungen*. Seini, Iacob Wieder, 1933. v–vii.
- Gross, S. J.– Kohen, Jichak Jozsef (szerk.): *Szefer Marmaros: Mea ve-sisim kehilot kedusot be-jisuvan u-ve-hurbanan*. Tel Aviv, Bet Marmaros, 1983.
- Grünwald, Jekutiel Juda: *Macevet kodes*. New York, 1951/52.
- Keren-Kratz, Menachem: *Maramaros-Sziget: Extreme Orthodoxy and Secular Jewish Culture at the Foothills of the Carpathian Mountains*. Jerusalem, The Dov Sadan Publishing Project, 2013.
- Komoróczy Szonja Ráhel: A munkácsi jiddis sajtó a két világháború között. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2013. 315–326.
- Komoróczy Szonja Ráhel: Kárpátaljai zsidó sajtó. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség*. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2013. 196–206.

- Komoróczy, Szonja Ráhel: Rabbik, közösségek, belviszályok. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség*. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2013. 184–195.
- Niger, Shmuel – Shatzki, Jacob (szerk.): *Leksikon fun der nayer yidisher literatur*, 8 vols. New York, Alveltlekher yidisher kultur-kongres, 1956.
- Schön, Dezső: *Istenkeresők a Kárpátok alatt: A chaszidizmus regénye*. Kolozsvár, 1935.
- Weingarten, Samuel ha-Kohen: Itonut. In: *Enciklopedia sel galujot, 7: Karpatorusz*. Jeruzsálem – Tel-Aviv, 1959. 295–298.
- Weinreich, Uriel: Western Traits in Transcarpathian Yiddish. In: *For Max Weinreich on his Seventieth Birthday: Studies in Jewish Languages, Literature, and Society*. The Hague, Mouton & Co. 1964, 245–264. [Weinreich, Uriel: Nyugati jegyek a Kárpát-medencében beszélt jiddisben. *REGIO*, 2015. 1. szám, 5-34.] DOI: 10.17355/rkkpt.v23i1.35
- Weiss, Aser Zelig: *Der Munkatsh–Belzer kherem: Original und zehr humoristish in 4 akten fir purim shpiele und familien unterhálte (!)*. Munkács, s. d.
- Weiss, Asher Zelig: *Der veltbarimter Khatskel: Lustshpil geeygnet fir bihne und privat-unterhálte (!)*. Munkács, Meisels, s. d.
- Weiss, Asher Zelig: Khevre „Eyn Mispalelin” be-Munkatsh. In: *Munkatsher Humorist*, 1925. 2:27. szám, 2.